

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКА ДЕРЖАВНА АГРАРНА АКАДЕМІЯ**

КУХТА КАТЕРИНА ОЛЕКСІЇВНА

УДК 330.131.5:338.33:633.002.6:631.11

**ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИРОБНИЦТВА І РЕАЛІЗАЦІЇ ЗЕРНА
В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ**

**Спеціальність 08.00.04 – економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)**

**АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук**

Полтава – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Полтавській державній аграрній академії Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: кандидат економічних наук, доцент
Дорогань-Писаренко Людмила Олександрівна,
Полтавська державна аграрна академія,
декан факультету обліку та фінансів,
професор кафедри економічної теорії
та економічних досліджень.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
академік НААН України
Шпичак Олександр Михайлович,
завідувач відділенням ціноутворення
і інфраструктури ринку та наукових
інновацій ННЦ «Інститут аграрної економіки»
НААН України, м. Київ;

кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник
Компанієць Вікторія Олександрівна,
провідний науковий співробітник
лабораторії економічних та маркетингових
досліджень ДУ «Інститут зернових культур»
НААН України.

Захист дисертації відбудеться «1» липня 2016 року о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 44.887.01 у Полтавській державній аграрній академії за адресою: 36003, м. Полтава, ПДАА, вул. Г. Сковороди 1/3, навчальний корпус №4, конференц-зал, к. 417.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Полтавської державної аграрної академії за адресою: 36003, м. Полтава, вул. Г. Сковороди 1/3, навчальний корпус №2.

Автореферат розісланий «1» червня 2016 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т.В. Дядик

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Важливою складовою сільського господарства України є її зернове виробництво, яке в абсолютному виразі формує його основну частку та одночасно є основним експортним товаром. Одночасно слід зазначити, що незважаючи на зростання ефективності зерновиробництва, загальний його рівень залишається відносно не високий, а у порівнянні з країнами Європейського союзу навіть низький. Такий стан обумовлює надзвичайну важливість здійснення подальших наукових пошуків механізмів зростання ефективності сільськогосподарського виробництва як загалом, так і зерновиробництва як однієї із головних його складових, зокрема.

Питання сутності як самої ефективності сільськогосподарського виробництва та його зернового потенціалу досить широко висвітлювали у своїх працях вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема: В. Г. Андрійчук, В. І. Аранчій, А. О. Гуторов, Л. О. Дорогань-Писаренко, В. О. Компанієць, М. Й. Малік, П. М. Макаренко, В. Я. Месель-Веселяк, С. В. Мочерний, О. В. Олійник, В. В. Писаренко, А. М. Поддєрьогін, О. О. Сосновська, О. В. Ульяновченко, Л. М. Худолій, Г. В. Черевко, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак, А. Д. Шеремет та інші вчені.

Одночасно, слід відмітити, що в питаннях пошуку джерел підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах існує досить значна кількість невирішених проблем, які здебільшого пов'язані з дослідженням питань ефективності виробництва, зберігання, переробки та реалізації зерна, вирішення яких, потребує подальшої інтенсифікації наукових пошуків.

Актуальність зазначеної проблеми, не достатність її теоретичного вивчення та практичного застосування в сільськогосподарських підприємствах зумовили вибір теми дисертаційної роботи, її мету, завдання і напрями дослідження.

Зв'язок програми з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося у відповідності з планом науково-дослідної роботи Полтавської державної аграрної академії за темою «Організаційно-економічний механізм формування конкурентоспроможності агропромислового комплексу» (номер державної реєстрації 0110U000835). У ході виконання тематики, автор узагальнила фактори і резерви підвищення ефективності виробництва зерна на рівні суб'єктів господарювання, сформувала основні напрямки ресурсощадного виробництва товарного зерна, оцінила ефективність каналів його реалізації та надала стратегії розвитку зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах.

Мета і завдання дослідження. Головною метою дисертаційного дослідження є поглиблення теоретичних та методичних засад формування економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах та розробка конкретних рекомендацій щодо шляхів її підвищення.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені наступні завдання:

- з'ясувати сутнісну характеристику категорії «ефективність» товаровиробника;
- узагальнити фактори і резерви підвищення ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах;
- встановити показники і види оцінки економічної ефективності товарного зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах;
- аналіз стану і ефективності товарного виробництва зернових в сільськогосподарських підприємствах;
- сформувати основні напрями ресурсощадного виробництва товарного зерна і визначити резерви його ефективності;
- сформувати маркетингові стратегії та оцінити ефективність каналів реалізації зерна;
- розробити стратегію і оцінку потенціалу виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Об'єктом дослідження є процес формування економічної ефективності виробництва та реалізації зернової продукції сільськогосподарськими підприємствами.

Предметом дослідження є сукупність теоретичних, методичних і практичних положень та підходів щодо формування ефективного виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою проведеного дисертаційного дослідження є ключові положення економічної думки, основні методи та ключові принципи і підходи загальносистемного економічного аналізу та загальної теорії статистики, законодавча та нормативна база з питань функціонування та регулювання агропромислового комплексу.

У процесі проведення дисертаційного дослідження були використані наступні методи дослідження процесів і явищ: *абстрактно-логічний* (узагальнення існуючих методів оцінки ефективності виробничо-господарської діяльності, розробка механізму забезпечення підвищення рівня ефективності зерновиробництва, формулювання загальних висновків та рекомендацій); *системного підходу* (оцінка зернової підгалузі агропромислового виробництва та визначення її місця у формуванні економічного потенціалу країни); *статистико-економічний* (оцінка рівня ефективності виробництва зерна в Україні та Полтавській області, аналіз ефективності його реалізації та переробки (середні та відносні величини, показники динаміки, коефіцієнти); *розрахунково-конструктивний* (обґрунтування і характеристика основних етапів прийняття стратегічних рішень з метою підвищення ефективності зерновиробництва); *монографічний* (при оцінці показників ефективності виробництва та реалізації зерна окремими сільськогосподарськими підприємствами Полтавської області), *когнітивного моделювання* (при оцінці факторів, що впливають на рівень ефективності виробництва зерна) тощо.

Достовірність результатів отриманих в процесі дисертаційного дослідження, а також сформульованих за його результатами висновків і

пропозицій, підтверджені відповідними розрахунками з використанням суттєвого емпіричного матеріалу.

Інформаційною базою дослідження були: відповідна економічна література щодо дослідження показників та рівня ефективності сільськогосподарського виробництва, відповідні законодавчі та нормативні акти України, офіційні матеріали Державної служби статистики України та Головного управління статистики в Полтавській області, дані Департаменту управління агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації, статистична та фінансова звітність конкретних сільськогосподарських підприємств, матеріали міжнародних та всеукраїнських конференцій і форумів, різних періодичних видань та власні спостереження автора дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні основних складових формування ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами та визначення на цій основі шляхів її підвищення з урахуванням як виробничого потенціалу підприємства, так показників ефективності виробництва та реалізації зернової продукції. До головних положень наукової новизни дисертаційного дослідження належать наступні:

вперше:

- запропоновано варіанти стратегій розвитку товарного виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах та їх дій на споживчому ринку за трьома напрямками: зростання і розширення ринку (агресивна стратегія) при оцінці виробничого потенціалу більше 3 балів; коливання і утримання існуючої частки ринку (консервативна стратегія) – від 1 до 3 балів; зниження і згортання частки ринку (стратегія диверсифікації виробництва) – 1 і менше балів;

удосконалено:

- оцінку ефективності виробництва зерна, яка на відміну від існуючої може бути доповнена показником, який встановлюється за різницею валової продукції у постійних та поточних цінах;

- оцінку потенціалу підприємств із зберігання та доробки зерна як посередників споживчого ринку, яка включає сумарний бальний підсумок за ознаками: ціна реалізації, відстань до місця збуту, обсяги реалізації, форми розрахунку, фінансові умови розрахунку, форми доставки. Оцінювання наводиться за шкалою формалізованих і неформалізованих показників за трьома рівнями: «вищий за середній» – оцінка «+1», «середній» – «0» балів, і «нижчий за середній» – «-1» бал;

дістали подальший розвиток:

- положення щодо сутнісної характеристики категорії «ефективність» товаровиробника в напрямках: оцінки співставлення результату та витрат (у різних формах) та співставлення отриманого результату з тими цілями, які поставлені перед підприємством;

- класифікація резервів підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна товаровиробників за напрямками: матеріальним (зростання

загальної вартості ресурсів, зростання фондоозброєності, фондовіддачі, фондозабезпеченості, зростання співвідношення оборотних та необоротних активів), технологічним (підвищення урожайності, зниження витрат виробництва, підвищення якості робіт та продукції, формування оптимальної сівозміни), організаційно-управлінським (удосконалення структури управління, формування оптимальної збутової стратегії, підвищення ефективності реалізації зерна, формування стратегії з диверсифікації чи концентрації виробництва);

- оцінка стану і ефективності товарного зерновиробництва в сільськогосподарських підприємствах через використання методу групування суб'єктів господарювання в залежності від їх розміру, обсягів валового збору, частки посіву зернових у ріллі та виявлення динаміки продуктивності і співвідношення між отриманим результатом виробництва (дохід, виручка) і вартістю ресурсів спожитих у процесі такого виробництва (собівартість);

- обґрунтування напрямів підвищення рівня урожайності озимої пшениці та кукурудзи на зерно шляхом використання кореляційно-регресійної моделі взаємозв'язку між результативністю (урожайність) і факторними ознаками (внесення основних поживних речовин за видами NPK, мінеральних добрив).

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання запропонованих пропозицій для підвищення рівня ефективності зерновиробництва з урахуванням як самого виробництва, так і подальших напрямів використання чи реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами. Пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна на основі удосконалення збутової політики, оцінки додаткових витрат та додаткового доходу при зміні термінів реалізації зернової продукції розглянуті та рекомендовані до використання в умовах товариства з обмеженою відповідальністю «Полтава-Сад» Полтавського району (довідка № 14-03/54 від 18 лютого 2016 року).

Запропоновані в дослідженні напрями підвищення прибутковості виробництва зерна, на основі подальшої переробки та формування додаткової вартості за рахунок створення власних потужностей з виробництва концентрованих кормів, були розглянуті та рекомендовані до впровадження товариством з обмеженою відповідальністю «Посулля-Агро» (довідка № 24-11/16 від 12 січня 2016 року). Сформовані у дисертаційному дослідженні пропозиції щодо підвищення рівня ефективності виробництва зерна на основі впровадження прогресивних технологій виробництва були визнані актуальними та прийнятими до використання Лубенською філією Приватного акціонерного товариства «Райз-Максимко» Лохвицького району (довідка № 7-18/25 від 10 лютого 2016 року).

Основні елементи наукової новизни дисертаційного дослідження стосовно формування механізмів прийняття стратегічних рішень, щодо подальших дій на різних етапах оцінки рівня ефективності виробництва зерна сільськогосподарськими підприємствами були розглянуті та визнані актуальними Департаментом агропромислового розвитку Полтавської обласної державної адміністрації (довідка № 01-14/67 від 3 березня 2016 року).

Теоретичні та методичні засади оцінки ефективності господарської діяльності та зерновиробництва сільськогосподарськими підприємствами прийнято до використання у навчальному процесі Полтавської державної аграрної академії, зокрема авторський підхід щодо класифікації показників ефективності, а також групування показників, що визначають рівень ефективності виробництва зерна та показники потенціалу, показники виробництва та показники реалізації, що в своєму комплексному поєднанні дають змогу в загальному оцінити рівень ефективності зерновиробництва, розглядаються при викладанні дисциплін «Теорія економічного аналізу» та «Аналіз господарської діяльності аграрних підприємств» (довідка № 01-06/137 від 31 грудня 2015 року).

Особистий внесок здобувача. Представлена дисертація та наукові результати, що виносяться на захист, отримані автором особисто відповідно до поставлених завдань та на основі опрацювання наукової літератури, статистичних даних та даних конкретних підприємств Полтавської області. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційному дослідженні використані лише ті положення, що є безпосереднім результатом наукових пошуків здобувача.

Апробація результатів дослідження. Основні результати та положення дисертаційного дослідження були висвітлені на наукових конференціях різного рівня та форумах: Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни» (м. Тернопіль, 14-15 грудня 2011 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (м. Харків, 15-16 листопада 2011 р.); VIII Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів і студентів (м. Черкаси, 15 квітня 2011 р.); V Міжнародному бізнес-форумі «Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні» (м. Київ, 22 березня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Особливості формування ефективної інновативно-інвестиційної моделі розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання» (м. Житомир, 20-21 листопада 2014 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у 13 наукових публікаціях, з яких 9 – одноосібних, зокрема: в 1 колективній монографії, 5 статтях у наукових фахових виданнях, 1 стаття опублікована у міжнародному виданні та 6 – у матеріалах наукових конференцій. Загальний обсяг публікацій складає 4,5 ум. друк. аркушів, з яких частка дисертанта – 3,7 ум. друк. аркушів.

Обсяг та структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літературних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок, з яких основний зміст роботи викладено на 182 сторінках комп'ютерного тексту. Дисертація містить 46 таблиць, 16 рисунків, 12 додатків, розміщених на 24 сторінках. Список використаних джерел налічує 191 найменувань і розміщений на 18 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі – **«Теоретичні засади формування економічної ефективності виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах»** – узагальнено теоретичні підходи та з'ясовано сутність ефективності виробництва та методику її оцінки, визначено засади забезпечення зростання ефективності господарювання аграрних підприємств в сучасних умовах.

Сучасна економічна думка містить значу кількість підходів щодо визначення як самої сутності ефективності, так і методичних підходів до її розрахунку. В роботі запропоновано визначати ефективність як результат співставлення доходів (результатів) та витрат, які їх обумовили.

Встановлено, що існування різних підходів щодо класифікації ефективності обумовлені спробою визначити результативність різних економічних чи соціальних процесів і на цій основі сформулювати конкретні рекомендації щодо подальшої діяльності. Процес класифікації ефективності передбачає зіставлення різних показників, що характеризують результат (ефект) того чи іншого виробничого процесу (господарської діяльності) із затратами певних видів ресурсів, що були затрачені в процесі такої господарської діяльності.

Серед всіх класифікацій, найбільш актуальним є виділення економічної та технологічної ефективності, які дають змогу оцінити результативність виробничої та комерційної діяльності суб'єкта господарювання.

Визначено, що при оцінці показників економічної ефективності виробництва зерна ключовим питанням є визначення ефекту. Ефективність може розглядатися у виробничому, економічному, маркетинговому та екологічному аспектах. При визначенні економічної ефективності виробництва зерна зернових культур використовують відношення результату до витрат. Економічну ефективність виробництва зерна доцільно розглядати як у внутрішньому, так і зовнішньому аспектах. Показники, що характеризують внутрішній аспект економічної ефективності залежать від внутрішніх ресурсів підприємства і залежать від якості їх використання.

Одним із методів оцінки економічної ефективності, що набувають поширення останнім часом, є DEA-аналіз – аналіз оболонки даних (англ. Data Envelopment Analysis). Зокрема, даний метод передбачає виокремлення категорій «продуктивність виробництва» і «ефективність виробництва».

Встановлено, що важливим напрямом підвищення рівня ефективності виробництва зернових культур є використання резервів зростання їх обсягу та збуту продукції (рис. 1).

Виявлені резерви можуть бути виміряні в натуральному та вартісному виразі. Крім того, при визначенні резервів зростання економічної ефективності, слід визначати обсяг витрат на їх використання та рівень додаткового ефекту. Ключовим показником при оцінці доцільності використання певного виду резервів повинне бути співвідношення між витратами на їх використання та очікуваним результатом. Значно сприяють підвищенню ефективності зернопродуктового підкомплексу спеціалізація та концентрація. Можливості

підвищення ефективності спеціалізованого виробництва створюються завдяки тому, що підприємство зосереджує ресурси на одному або кількох напрямках і не розпорошує їх по багатьох продуктах. Зі спеціалізацією тісно пов'язана і концентрація виробництва, яка може здійснюватись у двох формах – централізації та інтенсифікації.

Рис. 1. Характеристика основних резервів підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна

Зазначено, що одним із важливих напрямів підвищення ефективності виробництва зернових культур є інтенсифікація виробництва, яка передбачає впровадження нових досягнень вирощування зерна – хімізації, меліорації, впровадження нових сортів тощо. При розрахунку доцільності впровадження окремих заходів інтенсифікації слід враховувати необхідність визначення ефекту від кожного заходу та розрахунку оптимального співвідношення факторів виробництва.

У другому розділі – «**Стан розвитку виробництва і реалізації зерна та його ефективність в сільськогосподарських підприємствах**» – здійснено аналіз процесів зерновиробництва, проведено оцінку показників виробництва зернових і зернобобових культур, охарактеризовано стан реалізації та переробки зернових і зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами України і Полтавської області.

Встановлено, що зерно та продукти його переробки є основою харчування людей: воно є незамінним кормом при виробництві продукції тваринництва, а також основою сировиною для переробної промисловості. Зерно є важливим експортним продуктом і має забезпечувати значні надходження валютних коштів державі. Зернове виробництво займає вкрай важливе місце в економіці України, оскільки відповідна продукція є основою продовольчої безпеки держави. Зернова галузь формує продовольчий фонд в поточному періоді, забезпечує створення запасів та кормову базу для галузі тваринництва, складає значну частину експорту.

Останні роки Україна увійшла до першої десятки країн за обсягом виробництва зернових та зернобобових культур. При цьому країни, що виробляють зернової продукції більше, ніж Україна, одночасно мають набагато більшу чисельність населення та змушені споживати значну частину виробленої продукції всередині країни для забезпечення потреб населення у продуктах харчування. Україна, маючи змогу гарантувати власну продовольчу безпеку, одночасно має можливості для зростання обсягів експорту як самого зерна, так і продуктів його переробки.

Динаміка виробництва зерна зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами в Полтавській області вказує, що протягом 1995-2014 рр. валові збори зернових та зернобобових культур збільшились суттєво – на 2115 тис. т, проте найбільшою мірою за рахунок нарощування обсягів виробництва зерна кукурудзи – на 2707 тис. т або у 14,3 рази. Виробництво пшениці та ячменю підприємствами Полтавської області зменшилося відповідно на 147 тис. т та 241 тис. т (табл 1).

Таблиця 1

**Динаміка виробництва зерна зернових та зернобобових культур
сільськогосподарськими підприємствами в Полтавській області за
1995-2014 рр., тис. т**

Показники	Роки								Відхилення (+,-) 2014 р. від 1995 р.
	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	
Зернові та зернобобові культури – всього	1823	1170	2283	2355	4332	2959	4720	3938	+2115
у тому числі: пшениця	931	237	892	559	873	540	938	784	-147
ячмінь	411	392	454	290	234	202	169	170	-241
кукурудза на зерно	203	297	804	1448	3152	2155	3548	2910	+2707
інші	278	244	133	58	73	62	65	74	-204

Зерновиробництво визначає рівень функціонування таких видів діяльності національного господарства, як: борошномельне виробництво, хлібопекарська промисловість, виробництво комбікормів, роздрібна торгівля тощо. Розвиток сільськогосподарських підприємств області,

орієнтованих на виробництво зернових і зернобобових культур мають низку проблем, які перешкоджають їх сталому розвитку. Зокрема, значна частина виробничих потужностей зернового виробництва потребують оновлення, оскільки пріоритетним напрямом є його інтенсифікація, тобто зростання валового збору за рахунок підвищення урожайності. Одночасно вищий рівень ефективності виробництва зернової продукції порівняно із тваринництвом зумовлює зміну спеціалізації сільськогосподарських підприємств, в тому числі і у напрямі зростання частки тих, які вирощують тільки зернову і технічну культур. Динаміка валового збору зерна та урожайності зернових і зернобобових культур сільськогосподарських підприємств Полтавської області показує їх значне коливання за роками (рис. 2).

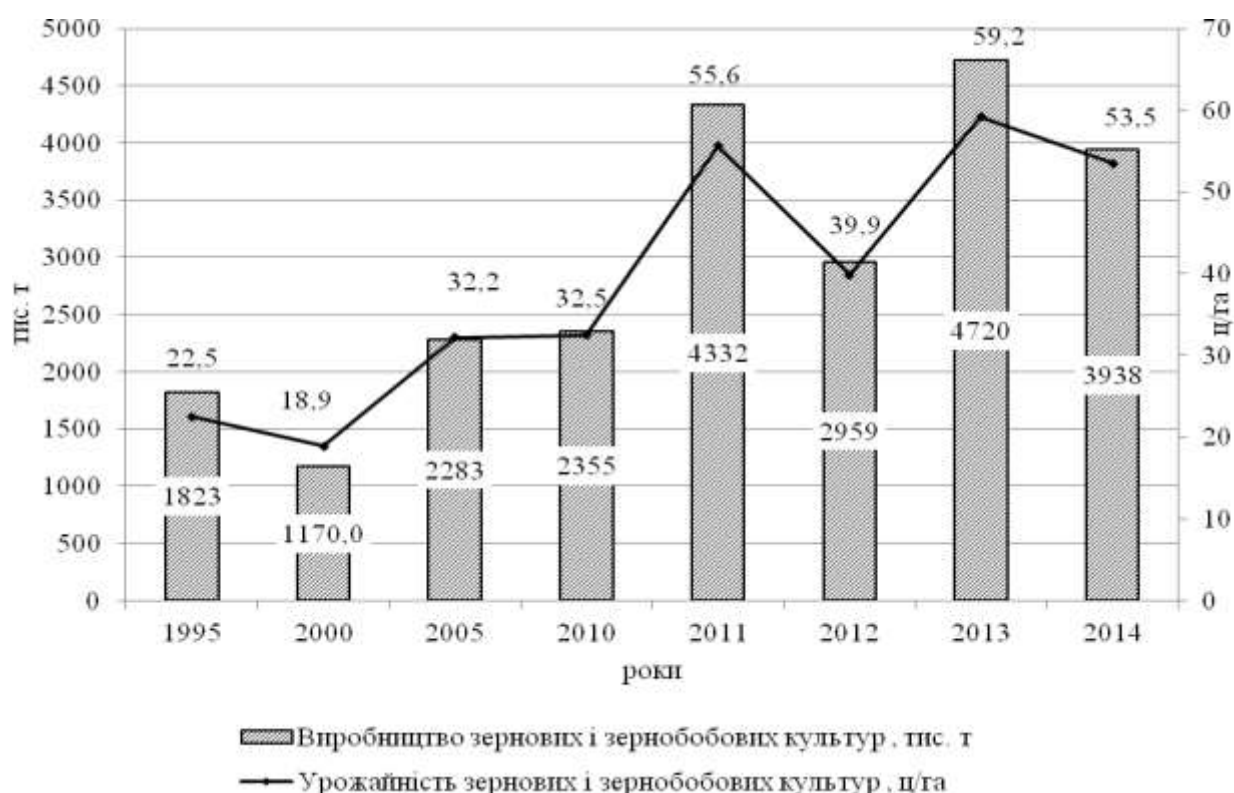

Рис. 2. Динаміка урожайності та валового виробництва зернових та зернобобових культур сільськогосподарськими підприємствами в Полтавській області, 1995-2014 рр.

Важливим при плануванні виробничої та комерційної діяльності сільськогосподарських підприємств є обґрунтування обсягів попиту і пропозиції на ринку відповідної продукції. У сфері вирощування зернових і зернобобових, власники та керівники аграрних підприємств повинні мати уявлення про можливі варіанти розвитку розмірів виробництва відповідних культур.

Використавши дані про рівень виробництва зернових і зернобобових культур в період 1995-2014 рр. в Україні та Полтавській області, в роботі розроблена система прогнозів за варіантами негативного розвитку (логарифмічний тренд), найбільш вірогідного (експоненціальний тренд) та

позитивного (лінійний тренд). У підсумку можна стверджувати про значний потенціал зернового виробництва сільськогосподарських підприємств Полтавської області, який, на жаль, не використовується у повному обсязі. Економічна ефективність вирощування зернових і зернобобових культур зумовлює значний інвестиційний потенціал сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на їх виробництві.

Характерною особливістю ринку зернових і зернобобових культур України протягом тривалого періоду залишається відсутність прозорого механізму ціноутворення. Наслідком цього є зниження цін на основні види зернових і зернобобових культур комерційними організаціями, передусім, тими що займаються зберіганням і доробкою зерна. Це негативним чином впливає на рівень рентабельності виробництва зерна.

Важливим організаційним чинником економічної ефективності виробництва в сільському господарстві є спеціалізація виробництва. Високий рівень спеціалізації дозволяє більш ефективно використовувати наявні ресурси підприємства, наслідками чого є зниження рівня собівартості та збільшення обсягів виробництва і реалізації продукції, що врешті-решт підвищує рівень рентабельності. Використавши метод аналітичних групувань, нами було досліджено вплив рівня спеціалізації на показники економічної ефективності виробництва зернових культур (табл. 2).

Таблиця 2

Групування сільськогосподарських підприємств Полтавської області за часткою площі посіву зернових у ріллі, відсотків

Показники	Групи підприємств за рівнем частки зернових у ріллі				
	1	2	3	4	5
	до 38,4	38,4-50,4	50,4-62,4	62,4-74,4	понад 74,4
Кількість підприємств, од.	6	16	19	11	4
Площа с.-г. угідь, га	30640	53980	47649	18491	5821
у т.ч. ріллі, га	29067	50639	45701	17459	5821
Припадає на 1 підприємство, га: с.-г. угідь	5106,7	3373,8	2507,8	1681,0	1455,3
ріллі	4844,5	3164,9	2405,3	1587,2	1455,3
Площі під зерновими, га	9140,6	22655,9	25610,0	11574,7	4655,1
на одне підприємство, га	1523,4	1416,0	1347,9	1052,2	1163,8
Частка зернових у загальній ріллі, %	31,4	44,7	56,0	66,3	80,0
Виробництво зерна зернових культур по групі, ц	30788,0	76154,0	81607,0	28053,0	15279,0
на одне підприємство, ц	5131,3	4759,6	4295,1	2550,3	3819,8
Урожайність по групі, ц/га	33,7	33,6	31,9	24,2	32,8
Витрати на виробництво зернових по групі, тис. грн	40855,0	62668,0	65874,0	39002,0	19044,0
на одне підприємство, тис. грн	6809,2	3916,8	3467,1	3545,6	4761,0
Виручка від зернових по групі, тис. грн.	46022,0	75776,5	77603,7	44826,3	21614,5
на одне підприємство, тис. грн	7670,3	4736,0	4084,4	4075,1	5403,6
Коефіцієнт рентабельності	0,13	0,21	0,18	0,15	0,13

Зокрема, для встановлення впливу спеціалізації підприємств на рівень економічної ефективності в роботі використано програмне забезпечення Statistica 8.0, модуль ANOVA (Analysis of Variance). За результатами дисперсійного аналізу було визначено, що підвищення рівня спеціалізації зернових зумовлює збільшення рівня рентабельності на 0,9 відсотків.

У третьому розділі – **«Організаційно-економічні напрями підвищення ефективності виробництва та реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах»** – запропоновано використання ресурсощадних технологій виробництва товарного зерна, напрями розвитку зберігання і доробки зерна та удосконалено систему управління виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах.

Визначено, що ситуація, яка склалася на ринку зернових і зернобобових культур, висуває на перший план важливу роль підприємств із зберігання і доробки зерна, які мають необхідний запас фінансової стійкості і здатні забезпечити відповідні обсяги реалізації для виробників. За таких умов виникає необхідність розробки стратегії співпраці із цими посередницькими структурами для чого запропоновано методику оцінки їх потенціалу в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. З метою визначення доцільності та необхідності виробництва чи реалізації зернової продукції запропоновано систему оціночних показників, що дадуть змогу встановити рівень впливу різних аспектів реалізації зерна на виробничо-господарську діяльність сільськогосподарських підприємств і на цій основі виробити комплекс стратегічних рішень з метою підвищення її ефективності.

Підвищення урожайності зернових культур в підприємствах Полтавської області можна досягти, використовуючи резерви виробництва, пов'язані з інтенсифікацією галузі, а саме: внесення науково-обґрунтованих доз мінеральних добрив, використання засобів захисту і регуляторів росту рослин; використання сортів і гібридів інтенсивного типу по кращих попередниках; скорочення втрат врожаю при збиранні.

Визначено, що одним з найбільш досконалих методів оцінки ефективності внесення добрив є балансовий метод за виносом елементів живлення основною та побічною продукцією. Для розрахунку дози добрива на 1 кг в їх фізичній вазі дозу діючої речовини на 1 га ділять на вміст діючої рідини в даному добриві. Далі визначається потреба добрив на все поле. Складання плану розміщення добрив завершується розрахунком потреби в добривах на все поле (органічних – в т/площу поля, мінеральних – в ц діючої речовини).

Використавши результати внесення добрив на вирощування зернових культур, розроблено кореляційно-регресійну модель, параметри якої вказують на зв'язок між приростом урожайності озимої пшениці та внесенням добрив. Значення коефіцієнта кореляції (0,769) свідчить про достатньо високий ступінь взаємозв'язку між результативною і факторними ознаками. Значення коефіцієнта детермінації (0,564) перевищує критичне для даної сукупності (0,149) і свідчить про те, що варіація результативного показника на 56,5 % обумовлена впливом цих факторних показників.

Використавши результати внесення добрив на вирощування кукурудзи розроблено кореляційно-регресійну модель параметри якої вказують на зв'язок між приростом урожайності кукурудзи та внесенням добрив. Значення коефіцієнта кореляції (0,869) свідчить про достатньо високий ступінь взаємозв'язку між результативною і факторними ознаками. Значення коефіцієнта детермінації (0,755) перевищує критичне для даної сукупності (0,149) і свідчить про те, що варіація результативного показника на 75,5 % обумовлена впливом цих факторних показників.

Зростанню урожайності зернових сприяють новітні технології вирощування зернових і зернобобових культур. Сьогодні найпомітнішою серед них є освоєння технологій «прямої» сівби («нульовий обробіток», «No-till системи») та поява генетично модифікованих культурних рослин.

Забезпечення ефективності виробництва будь-якої сільськогосподарської продукції, в тому числі зернових в значній мірі залежить від збуту. Необхідно зазначити, що поняття «збут» і «реалізація» не є тотожними, оскільки процес реалізації передбачає продаж виготовленої власноруч продукції або перепродаж товарів та послуг, результатом якого є одержання грошової винагороди. В той же час категорія збуту включає також аспекти транспортування продукції та заходи, які пов'язані зі стимулюванням попиту на конкретну продукцію.

Зазвичай сільськогосподарські формування намагаються забезпечити збут виробленої продукції з максимально високим рівнем обслуговування покупців і з мінімальними витратами. Проте на практиці цього досягти майже неможливо. Традиційно високий рівень обслуговування покупців передбачає значні товарні запаси, бездоганну транспортну систему і добре організовану систему складів, а все це вимагає великих витрат. Крім того, між окремими підрозділами підприємства може виникати неузгодженість. Варто врахувати, що у вітчизняних умовах посередницькі фірми, які дуже часто використовуються сільськогосподарськими підприємствами для транспортування і зберігання продукції, не дотримуються укладених угод, що також загалом негативно відображається на збуті продукції.

Вибір каналів збуту продукції є складним управлінським рішенням, адже від того, які саме канали обрано, залежить загальна маркетингова політика підприємства. Сільськогосподарські підприємства мають приділяти значну увагу проблемам оптимізації процесу збуту виробленої продукції. Результати їхньої діяльності багато в чому залежать від правильності обраних каналів, форм і методів їх збуту. Практика відносин між сільськогосподарськими товаровиробниками і покупцями сільськогосподарської продукції свідчить про відсутність дієвої договірної системи, яка б гарантувала зменшення ризиків для продавців, вчасну їм оплату.

Враховуючи те, що кінцевий фінансовий показник, який сільськогосподарське підприємство формує під час реалізації зернових – це прибуток і рентабельність, при цьому мало враховує технологічну ефективність і майже взагалі не бере до уваги рівень використання виробничого потенціалу підприємства, то виникає необхідність формування критеріїв оцінки окремих

складових господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зернової продукції, що дало б змогу в загальному оцінити ефективність зерновиробництва та сформулювати конкретні пропозиції щодо напрямків її підвищення та обрання найбільш оптимальної стратегії дій такого підприємства.

Оскільки фактори ефективності виробництва доцільно поділяти на три складові то, відповідно, визначення комплексу стратегічних та тактичних дій має також формуватися із урахуванням узагальнених показників кожної із груп:

- узагальнений показник рівня та ефективності використання виробничого потенціалу.
- узагальнений рівень технологічної ефективності.
- узагальнений рівень організаційно-управлінської ефективності.

Визначення ступеня досягнення цілей та обрання відповідних стратегій розвитку при оцінці показників виробництва зернових культур зображено на рис. 3.

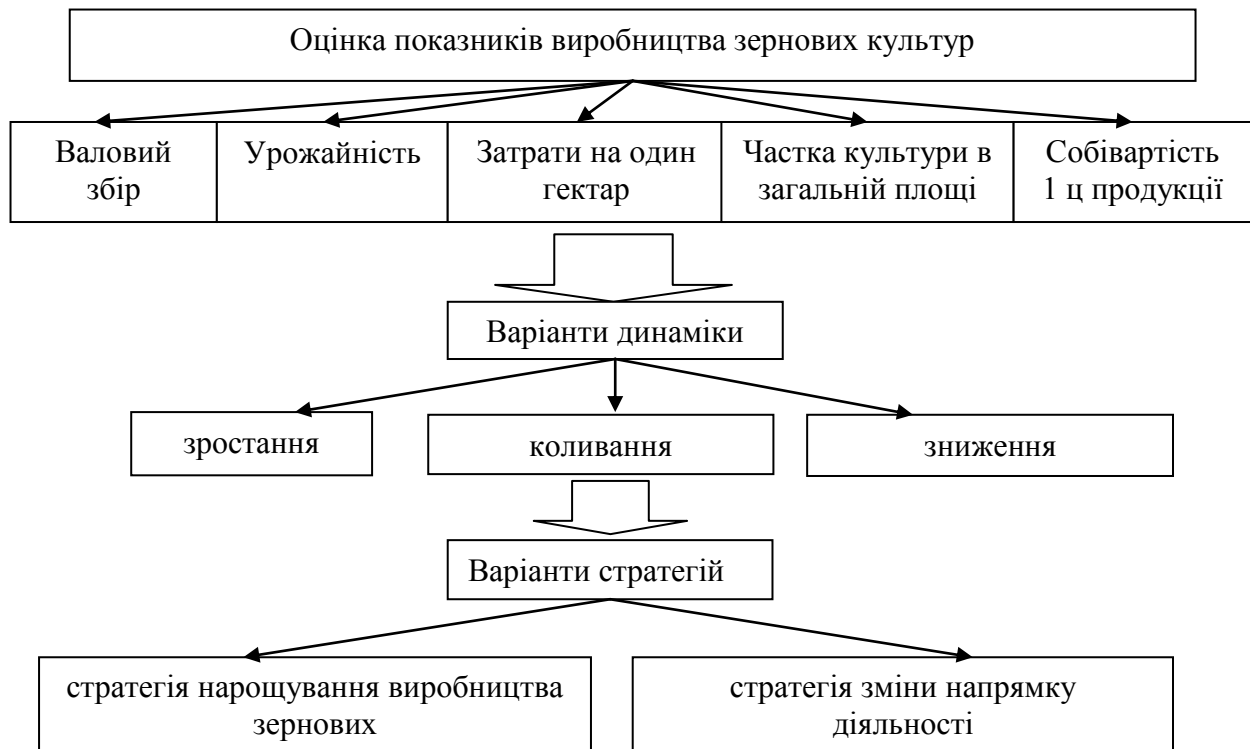

Рис. 3. Загальна блок-схема обрання стратегії на етапі оцінки виробництва зернових культур на підприємстві

Визначено, що стратегія діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зернової продукції має базуватися на трьох ключових моментах:

- оцінка наявності можливостей (потенціалу) підприємства щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок залучення додаткової кількості ресурсів (екстенсивний чинник);

- оцінка наявності можливостей підприємства щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок зростання якості наявних ресурсів та підвищення ефективності їх використання (інтенсивні чинники виробництва);
- оцінка наявності можливостей щодо підвищення рівня фінансових результатів від реалізації зернових культур за рахунок удосконалення маркетингової політики підприємства та принципів і методів роботи з покупцями продукції.

ВИСНОВКИ

Одержані у процесі виконання дисертаційного дослідження результати, вирішують важливі науково-практичні завдання теоретичного та методичного обґрунтування засад забезпечення та підвищення рівня економічної ефективності виробництва зерна і дозволяють зробити наступні висновки:

1. Доцільно розглядати «ефективність» крізь призму багатокритеріальності як понесених витрат, так і одержаних результатів, що зумовлює необхідність системного підходу при оцінці рівня економічної ефективності та визначення шляхів його підвищення. При цьому до оцінки та різноманіття думок і поглядів можна звести до двох напрямів: визначення ефективності в результаті співставлення результату та затрат (у різних формах) та оцінка ефективності шляхом співставлення отриманого результату з тими цілями які були поставлені. Перший із цих підходів дає змогу краще зрозуміти сутність категорії ефективність та можливість використання при її розрахунку різних даних, що виражені у різних оціночних формах (натуральна, умовно-натуральна, грошова та ін.) Другий – дає змогу різнопланово та комплексно охарактеризувати діяльність будь-якого суб'єкта господарювання і, на цій основі, сформулювати конкретні пропозиції щодо підвищення результативності його функціонування.

2. Основними резервами інтенсифікації та ефективного ведення виробництва зерна в сільськогосподарських підприємствах мають стати його матеріально-технічне забезпечення, нові технології та рентабельні форми організації виробничих процесів і маркетингової діяльності. Інтенсивний шлях забезпечення ефективного виробництва має здійснюватися за рахунок: внесення оптимальної кількості добрив (органічних і мінеральних), використання високоврожайних сортів та гібридів та розширення відведених під них посівних площ; використання прогресивних технологій обробітку ґрунту, збору та зберігання урожаю; впровадження прогресивних форм організації та оплати праці.

3. Визначені на базі валової продукції за порівняльними цінами показники економічної ефективності не враховують якість продукції, тому встановлені за таким кінцевим результатом показники продуктивності є недостатньо інформативними та зіставними, оскільки продукція розраховується в незмінних цінах, а ресурси авансованого капіталу – за цінами придбання (первісною вартістю). Тому важливо визначати валову продукцію не лише в

порівняльних цінах, а й в поточних, як це заведено в зарубіжній практиці. Порівняння обсягів валової продукції в цих двох вимірниках в динаміці дає змогу одержати показник та судити про вплив змін фізичного обсягу і окремого цінового фактора на економічну ефективність основної (операційної) діяльності сільськогосподарських підприємств у досліджуваному періоді. Крім того, це дозволяє врахувати вплив зміни обсягу ресурсів, тобто мова йде про комплексне врахування обсягу продукції, ціни і розміру використаних ресурсів в оцінці ефективності виробництва.

4. В сільськогосподарських підприємствах Полтавської області у 2014 р. порівняно з 1995 р. виробництво зернових і зернобобових збільшилось на 62,3 % і досягло майже 3 млн. т, яке в динаміці є варіабельним за роками. При цьому урожайність зросла з 24,3 ц/га до 40,7 ц/га. Основними каналами реалізації зернових і зернобобових для сільськогосподарських підприємств області були посередницькі структури, які фактично утворили систему олігопсонії, основним наслідком якої, є диктат закупівельних цін, що призводить до втрати виробниками частини доходу та зниження економічної ефективності виробництва. Якщо у 1995 р. переробним підприємствам безпосередньо було реалізовано 42,1 % продукції, то в 2014 р. – тільки 2,2 %. Як свідчать результати групування сільськогосподарських підприємств – 27,1 % із загальної кількості підприємств характеризуються обсягом валового збору зерна від 500 до 2000 т при урожайності 27,6 ц/га, а ті господарства, які зібрали більше 50 тис. т складають 66,3 % від загальної кількості, і мали рівень урожайності 60,8 ц/га. Підприємства, які мали площу ріллі понад 3960 га при питомій вазі зернових 56 %, знизили норму прибутку на 20 % проти підприємств розміром до 990 га. Збільшення частки зернових в посівах до 66,3 % зменшувало їх виробництво проти тих підприємств, які мали їх частку в розмірі 56 %.

5. Встановлено, що запровадження ресурсоощадних технологій No-till порівняно з існуючою в ТОВ «Посулля-Агро» при площі посіву зернових 845 га дозволяє збільшити валовий збір на 32 % та досягти рівня рентабельності 21,8 % проти 3,1 %. Урожайність озимої пшениці у Лубенській філії ПрАТ «Райз-Максимко» підвищується на 1 ц при внесенні 0,315 ц діючої речовини азоту, 0,109 ц оксиду фосфору і 0,084 ц внесення калію. Для ТОВ «Полтава-Сад» одержане рівняння зв'язку має дещо інший аналітичний вигляд і потребує на вирощування кукурудзи меншої кількості діючої речовини азоту та збільшення внесення діючої речовини калію.

6. Основною перепорою в сільськогосподарських товаровиробників щодо самостійного вибору каналів продажу вирощеної продукції є недостатня інформованість та обізнаність із маркетинговими стратегіями на споживчому ринку, відсутність навичок правильно оцінювати його можливості й обирати вигідні умови контрактів. За результатами запропонованого методичного підходу, найбільш вигідним каналом реалізації зернових для досліджуваного підприємства є збут на переробку, а не вигідним – реалізація зерна пайовикам та населенню в рахунок оренди паїв та оплати праці. Найбільш вигідні ціни для реалізації зерна складаються в зимово-весняний період і сільськогосподарським

підприємствам необхідно переглянути структуру каналів реалізації своєї продукції для того щоб збільшити прибуток та підвищити ефективність зерновиробництва.

7. Стратегія діяльності сільськогосподарських товаровиробників в процесі виробництва зерна має базуватись на трьох ключових моментах оцінки наявності можливостей (потенціалу): щодо нарощування обсягів виробництва за рахунок залучення додаткової кількості ресурсів (екстенсивний чинник) та зростання їх якості (інтенсивний чинник); підвищення рівня фінансових результатів від реалізації зернових культур за рахунок маркетингової політики, принципів і методів роботи з покупцями продукції.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Кухта К. О. Оцінка економічних проблем сталого розвитку галузі виробництва і переробки зерна в Полтавській області. / К. О. Кухта – Теоретичні та прикладні аспекти підвищення конкурентоспроможності підприємств: [колективна монографія у 4 т.] / за ред. О. А. Паршиной. – Дніпропетровськ: «Герда», 2013. – Т. 3. – С. 182-189.

У наукових фахових виданнях:

2. Кухта К. О. Об'єктивна необхідність поглиблення інтеграції в зернопродуктовому комплексі / К. О. Кухта – Наукові праці Полтавської державної аграрної академії. Спецвипуск. – Полтава: ПДАА. – 2012. – С. 75-80.

3. Кухта К. О. Продовольча безпека зернопереробної промисловості / К. О. Кухта, В. Я. Плаксієнко – Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». Збірник наукових праць. Луцький національний технічний університет. Випуск 8 (29). – Редкол.: від.ред. д.е.н., професор Герасимчук З. В. – Луцьк, 2011. – С. 371-376. *(Особистий внесок здобувача: обґрунтовано проблеми продовольчої безпеки зернопереробної промисловості та підходи щодо їх вирішення).*

4. Кухта К. О. Формування системи маркетингу на підприємствах зернопродуктового підкомплексу / К. О. Кухта – Вісник аграрної науки Причорномор'я. Миколаївський національний аграрний університет, випуск 3 (79), 2014 р. – С. 115-125.

5. Кухта К. О. DEA-аналіз як метод оцінки ефективності виробництва на сільськогосподарських підприємствах / К. О. Кухта, Л. О. Дорогань-Писаренко // Економіка АПК. – 2015. – №10 – С. 93. *(Особистий внесок здобувача: обґрунтовано можливості методу аналізу «оболонки даних» для оцінки ефективності виробництва сільськогосподарських підприємств).*

6. Кухта К. О. Ефективність виробництва та функціонування ринку зерна Полтавської області / К. О. Кухта, Л. О. Дорогань-Писаренко – Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство», випуск 5, 2016. – С. 87-89. *(Особистий*

внесок здобувача: досліджено показники ефективності виробництва та функціонування ринку зерна Полтавської області).

У зарубіжних наукових виданнях:

7. Кухта К. О. Агропромислова інтеграція як основний інструмент підвищення ефективності зернопродуктового комплексу / К. О. Кухта – Problems of social and economic development of business: Collective monograph. – Publishing house, Montreal, Canada, 2014. – С. 57-62.

В інших виданнях:

8. Кухта К. О. Еволюція технологій та обладнання для приготування комбікормів – основа дослідження економічної ефективності кормовиробництва / К.О. Кухта – Технологічний аудит та резерви виробництва №6/3 (14), Харків, 2013 р. – С. 21-25.

9. Кухта К. О. Інновації для зерновиробництва / К. О. Кухта – Тези II Міжнародної науково-практичної конференції «Особливості формування ефективної інновативно-інвестиційної моделі розвитку підприємства в сучасних умовах господарювання», Житомирський державний технологічний університет, 20-21 листопада 2014 р. – С. 153-156.

10. Кухта К. О. Інноваційний потенціал виробництва і переробки зерна в Полтавській області. / К. О. Кухта, В. Я. Плаксієнко – Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні: Матеріали V Міжнародного бізнес-форуму (Київ, 22 березня 2012 р.) / відп. ред. А. А. Мазаракі – К.: Київський національний торговельно-економічний університет, 2012. – С. 149-151. *(Особистий внесок здобувача: узагальнено основні підходи до визначення понять «інновація», «інноваційний процес», «інноваційні системи» та обґрунтовано їх необхідність як основа підвищення ефективності зернового господарства в Полтавській області).*

11. Кухта К. О. Інвестиційний розвиток зерновиробництва як основа підвищення його ефективності. / К. О. Кухта – Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни: матеріали Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції 14-15 грудня 2011 р. – Ч.1 – Тернопіль: Крок, 2011. – С. 319-321.

12. Кухта К. О. Теоретичні й методологічні засади еколого-економічної ефективності переробної галузі / К. О. Кухта – Збірник тез і доповідей VIII Міжнародної науково-практичної конференції молодих вчених, аспірантів і студентів, Черкаський державний технологічний університет, 15 квітня 2011 р. – С. 33-37.

13. Кухта К. О. Якість і безпека як важіль підвищення економічної ефективності у зернопродуктовому комплексі / К. О. Кухта – Збірник наукових робіт «Управління розвитком». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика», 15-16 листопада 2011 р., Харківський національний економічний університет, № 22 (119). – С. 7-11.

АНОТАЦІЯ

Кухта К. О. Формування ефективного виробництва і реалізації зерна в сільськогосподарських підприємствах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності). – Полтавська державна аграрна академія, Полтава, 2016.

В дисертаційній роботі обґрунтовані теоретико-методичні основи економічної ефективності виробництва зернових культур та визначено основні напрями її підвищення в підприємствах Полтавської області. Запропоновано методичні підходи щодо оцінки рівня економічної ефективності виробництва та переробки зернових культур. Досліджено вплив організаційних взаємозв'язків між виробниками зернових культур та переробними підприємствами на рівень економічної ефективності. Визначено оптимальні параметри виробництва, переробки зернових культур та формування каналів збуту в складі стратегії підприємства, використання якої в умовах функціонування сільськогосподарських підприємств Полтавської області дозволяє максимально використати їх потенціал.

Ключові слова: економічна ефективність, збутова діяльність, ринок зернових і зернобобових культур, резерви економічної ефективності виробництва, переробка продукції рослинництва, організаційне забезпечення економічної ефективності.

АННОТАЦИЯ

Кухта К. О. Формирование эффективного производства и реализации зерна в сельскохозяйственных предприятиях. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.04 – экономика и управление предприятиями (по видам экономической деятельности). – Полтавская государственная аграрная академия, Полтава, 2016.

В диссертации исследованы теоретико-методологические основы экономической эффективности выращивания зерновых культур, рассмотрены основные показатели измерения её уровня и определены основные резервы её повышения в сельскохозяйственных предприятиях Полтавской области с целью повышения общего уровня эффективности производственно-хозяйственной деятельности.

В современной экономической теории существует ряд точек зрения относительно категории экономической эффективности, что обуславливается наличием различного количества результатов деятельности (различные виды продукции, производства, стадии производственного процесса и др.). Эффективность производства зерна может рассматриваться в производственном, экономическом, маркетинговом и экологическом аспектах, а при определении её уровня используют отношение результата к затратам. Под результатом экономической деятельности предприятия можно понимать как

размер прибыли и уровень рентабельности, так и показатели, характеризующие его конкурентоспособность: доля рынка, качество продукции, имидж продукции и тому подобное.

Важным направлением повышения уровня эффективности производства зерновых культур является использование резервов роста объемов производства и сбыта продукции. Выявленные резервы могут быть измерены в натуральном и стоимостном выражении. Кроме того, при определении резервов роста экономической эффективности, следует определять объем затрат на их использование и уровень дополнительного эффекта. Ключевым показателем при оценке целесообразности использования определенного вида резервов должно быть соотношение между затратами и ожидаемым результатом.

Используя данные об объемах производства зерновых и зернобобовых культур в Полтавской области и Украины, разработано несколько вариантов развития (отрицательный, ожидаемый, положительный) уровня выращивания соответствующих культур на период 2015-2017 гг. Использование данных прогнозов целесообразно применять в практике производственно-коммерческой деятельности аграрных предприятий, специализирующихся на производстве данных видов продукции растениеводства. Результаты проведенных исследований с использованием методов аналитических группировок и дисперсионного анализа позволили определить степень влияния уровня специализации предприятий на показатели экономической эффективности для предприятий-производителей пшеницы и сои и определить оптимальный уровень специализации для предприятий, функционирующих в Полтавской области.

Ситуация, которая сложилась на рынке зерновых и зернобобовых культур, выдвигает на первый план посредников, имеющих необходимый запас финансовой устойчивости и способны обеспечить соответствующие объемы реализации для производителей. При таких условиях возникает необходимость разработки стратегии сотрудничества с посредническими структурами для чего предложена методика оценки их потенциала в кратко-, средне- и долгосрочной перспективе.

Ключевые слова: экономическая эффективность, сбытовая деятельность, рынок зерновых и зернобобовых культур, резервы экономической эффективности производства, переработка продукции растениеводства, организационное обеспечение экономической эффективности.

ANNOTATION

Kuhta K. O. Formation of efficient production and sale of grain in the agricultural enterprises. – The Manuscript.

Dissertation for the degree of candidate of economic sciences, specialty 08.00.04 – economics and management of enterprises (by economic activity). – Poltava State Agrarian Academy, Poltava, 2016.

In the dissertation are investigated theoretical and methodological basics of economic efficiency of grain production are grounded and the main directions of its

increase in enterprises of Poltava region are defined. Methodical approaches to the estimation of economic efficiency of production and processing of crops are proposed. The influence of organizational relationships between producers of crops and processing plants to the level of economic efficiency are explored. The optimum parameters of production and processing of crops and forming sales channels as part of business strategy are defined. Usage of this strategy in conditions of the functioning of the agricultural companies of Poltava region allows to maximize their potential.

Key words: economic efficiency, sales management, grains and legumes market, reserves of economic efficiency, processing plant production, organizational support economic efficiency.